

Видання спадщини Ольґерда Іполита Бочковського

З-посеред плеяди українських інтелектуалів першої половини ХХ століття, які займалися національним питанням, Ольґерд Бочковський створив науково найбільш довершену теорію виникнення і розвитку націй, яку назвав націологією. Його теорія випередила на кількадесят років класичні студії над націєтворенням. Український вчений ще у міжвоєнному періоді вивчав т. зв. неісторичні нації, себто такі, які або взагалі не мали державності, або довгий час були її позбавлені. Без вивчення його наукової спадщини неможливо досліджувати й самі процеси зародження й розвитку націй, і історію науки, яка отримала згодом назву націєтворення.

У процесі національного відродження «неісторичних народів» Бочковський виокремив три фази («Фінлядія і національне питання», Відень, 1916): 1) «час національного пробудження, визначним моментом якого є поворот до рідної мови та заходи до її літературного вироблення»; 2) «доба економічної еманципації новопробудженого народу у напрямі визволення з чужинецького економічного ярма»; 3) «політичні прямуння народу, котрий визволюється, чи то на лінії національної автономії в межах матірньої держави, чи то в напрямі власної державної самостійности».

Варто пригадати, що у 60-х роках ХХ ст. про три фази націєтворчого процесу т. зв. неісторичних націй написав чеський дослідник Мірослав Грох і посів місце класика світової науки. Роботи українського дослідника невідомі по сьогодні.

Автор «Вступу до націології» вважав, що процес національного пробудження притаманний не лише Європі, аналогічні явища відбуваються в Азії, Африці та Австралії. Свої тези він ілюстрував на великому фактичному матеріалі.

Ольґерд Бочковський залишив велику спадщину, яка нараховує десятки наукових розвідок і сотні публіцистичних статей. Частину

його праць і досі не вдалося віднайти – ні в українських, ні в чеських, ні в польських архівах. Науковець володів близько двадцятьма мовами, а статті та розвідки писав українською, чеською, польською, російською та німецькою. За спеціальністю він був соціологом, у міжвоєнний період керував кафедрою соціології Української господарської академії в Подебрадах поблизу Праги.

Ольгерд Бочковський замолоду був учасником лівого демократичного руху на території Російської імперії; через загрозу арешту він був змушений емігрувати до Австро-Угорщини. Інтелектуально він продовжував школу Михайла Драгоманова. Його ментором був Томаш Гарріг Масарик – засновник і довголітній президент Чехословацької Республіки, ідейний ліберал та політичний мислитель.

Йдучи слідом за своїм чеським вчителем, Бочковський був прихильником «Пан-Європи», себто ідеї добровільного об'єднання європейських народів, яка чверть століття пізніше, після жахів Другої світової війни, лягла в основу ідеї створення Європейського Союзу. На думку Бочковського, справжнє об'єднання Європи неможливе без національної незалежності України. Саме Україну він вважав наріжним каменем, гарантом тривалості та успішності такого об'єднання. Сьогодні його міркування актуальні як ніколи: агресія Росії проти України показала, що тільки вступ України в Європейський Союз може зупинити надовго російський імперіалізм.

Автор «Вступу до націології» народився в Україні, але не був етнічним українцем. Українцем він став в еміграції; був палким патріотом, який ціле своє життя присвятив справі незалежності України. Бочковський був публічним інтелектуалом – людиною, глибоко заангажованою в політичні та громадські справи, пропагатором ідеї української незалежності за кордоном, кореспондентом різних закордонних видань, як україномовних, так і іншомовних. Під час Першої світової війни Ольгерд Бочковський співпрацював із Союзом Визволення України, згодом допоміг створити дипломатичне представництво Української Народної Республіки в Чехословаччині та став його співробітником. У 1920–1930-ті роки він підтримував зв'язок із Закордонною Делегацією Української соціал-демократичної робітничої партії, публікував статті в її журналі «Соціаль-Демократ».

У 1932 році Ольґерд Бочковський спільно з Ісааком Мазепою та Панасом Феденком видав брошуру «Будують чи руйнують?» (вона з'явилася під спільним псевдонімом «М. Петришин»), в якій автори рішуче розкритикували ідеологію, політичну практику та терористичні методи діяльності Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів. Брошуру було опубліковано у зв'язку з пацифікацією Галичини, яку восени 1930 року провела польська влада. Формальним приводом для неї стали підпали та нищення поміщицьких маєтків. Однак підпали мали місце на території всієї Польщі, не лише Галичини. Відповідальність за це як ціле-спрямовану акцію боротьби з Польською державою взяли на себе УВО та ОУН. Автори брошури чітко вказали на політичні, економічні та суспільні наслідки такого вчинку, як і «революційної стратегії» – «чим гірше, тим краще» (мовляв, гірші умови життя наближають національну революцію). Однак – як встановив Роман Висоцький – розповсюдження цієї брошури потрапило в Польщі під заборону. Здавалося б, таке рішення було нелогічним, адже автори засуджували і дії, і саму ідеологію ОУН та УВО. Але для адміністративної заборони вистачило, що автори критично ставилися до дій польської адміністрації загалом, а силову розправу з українським мирним населенням та легальними організаціями однозначно засудили.

Автори брошури виділили два значення терміну «націоналізм» для бездержавних та державних націй: «В кожному поневоленім народі слова “нація”, “національний” глибоко зворушують суспільну думку, бо всі верстви суспільства гостро відчують національну неволю. В поневоленім народі всі кляси, всі партії силою обставин є національно, а якщо хоче, “націоналістично” настроєні. Це є революційний, поступовий націоналізм, бо він бореться за свободу народа, проти його гнобителів. Через те назва ОУН – “націоналісти” – є безпідставна, неоправдана на українському ґрунті, бо нема українського незалежного політичного угруповання, яке б не ставило собі завдання – боротися за національну самостійність України, за національне визволення. У тих народів, що мають самостійні держави, “націоналістами” називають себе ті партії, які хочуть гнобити і завойовувати інші народи».

Впродовж 1933–1934 років Бочковський був співорганізатором акції допомоги голодуючим в Україні. Крім громадської активності,

він виступав також як публіцист, висвітлюючи трагедію Голодомору в серії резонансних тоді публікацій. Бочковський переконував своїх читачів і слухачів, що більшовизм, фашизм та нацизм – явища ідеологічно та політично споріднені. Саме тому він застерігав українців, зокрема молоде покоління, перед захопленням цими тоталітарними ідеологіями.

Готуючись до візиту в Канаду у 1936 р., Ольгерд Бочковський опублікував у тижневику «Український Голос», що видавався у Вінніпезі, статтю «Москва–Рим–Берлін. Трикутник світової небезпеки». Він стверджував, що, незважаючи на гостре ідеологічне протистояння, «всі три диктатури істотно незвичайно подібні, немов сіямські близнюки». «Всі диктатури, – написав Бочковський на завершення статті, – брешуть, щоб затаювати справжні свої побажання й завдання. Тому тільки політичні діти можуть вірити у прилюдні запевнення Сталіна, Муссоліні, Гітлера, що вони хочуть замирення й порозуміння, що Москва, Рим, Берлін резигнують зі своїх імперіялістичних плянів і примх, що з ними, – доки там панують сучасні режими, – можлива творча співпраця в інтересах усіх, а не лише їх. Ось чому я назвав ці три головні осередки найбільших диктатур – “трикутником світової небезпеки”. Москва – це безнастанна загроза суспільних путчів і авантур по цей бік радянського кордону. Рим, Берлін – військових авантур, що при теперішньому міжнародньому напруженню можуть легко привести до вибуху нової світової війни. Бо диктатура – це путч або війна. Тривкий мир й певне замирення світу може дати тільки демократія».

До кінця своїх днів Ольгерд Бочковський залишався переконаним демократом. З 1938 року, себто після поділу Чехословаччини, а згодом її захоплення нацистською Німеччиною, Бочковський міг публікувати свої статті лише в канадському «Українському Голосі». Особливу вагу в його доробку мав цикл статей «Б. Бернсон – поневолені народи та українська справа», що з'явився окремою книжкою 1939 року в Вінніпезі. Саме її можна назвати ідейним і політичним заповітом Бочковського (помер він восени 1939 року). Вчений з пієтетом ставився до постаті великого норвезького письменника Б'єрнстєрне Б'єрнсона, лавреата Нобелівської премії з літератури за 1903 р., який у 1906 р. в паризькому тижневику «Le Courrier

Еурореен» опублікував відому статтю «Русини» на захист українського національного руху.

Проаналізувавши актуальність думки норвезького демократа і морального авторитета для українського народу, Ольґерд Бочковський закликав: «Саме тепер, коли після світової війни й революції Європа переживає немов якусь масову психозу, коли серед її народів прокинулися старі руйницькі та дикунські інстинкти, коли повстали нові громадсько-політичні світогляди (большевизм, фашизм, гітлеризм), що, з одного боку відкидають всі основи дотеперішнього культурного розвитку, а з другого боку – будують своє світовідчужання на культі того самого “Сатани”, – тобто на обожуванню звірячої люті й непримиримого людоненависництва, – проти чого Бернсон все своє життя вів безоглядну боротьбу, – кажу саме тепер – ідеї та засади, яким служив цей скандинавський велетень, є знов актуальні, як ніколи, мабуть, досі. Бо ж власне на тлі безпросвітнього морального занепаду сучасної Європи та ідейної плутанини, що, немов страшна пошесть, захопили європейські народи і держави, світла постать великого норвезького лицаря правди й справедливості стає знову пророчою, повною віщунських передбачань, запорукою морального відродження людства, прямуючого назустріч кращій майбутності».

Ці міркування Бочковського залишаються актуальними й сьогодні, коли імперіалістична Росія та чимало європейських політичних сил хочуть відштовхнути Європу назад у 1930–1940 роки минулого століття.

Потреба перевидання інтелектуальної спадщини Ольґерда Бочковського назріла вже давно. Годі переоцінити вагу його ідейного спадку, хоч на разі він відомий лише поодиноким фахівцям. Тим часом без знання праць Бочковського наше уявлення про течії української політичної думки довоєнного періоду залишатиметься вкрай збідненим, затиснутим між двох сил: комунізмом та інтегральним націоналізмом. Про існування потужної лівої демократичної течії,

з якої виростає політична думка Бочковського, сьогодні майже забули. Так само, як про націонал-демократичні, ліберальні та до певної міри консервативні традиції.

Розвідки та статті Бочковського з'являлися друком у Відні, Києві, Празі, Львові, Вінніпезі, Варшаві, Мюнхені. Вже хоч би із цієї причини вони розпорошені й повинні бути зібрані в одному виданні. Публікація спадщини Ольґерда Бочковського є продовженням видавничої серії «Україна. Європа: 1921–1939», яку започаткувала робота Юрія Шаповала про Олександра Шумського, видана навесні 2017 року. У першому томі вибраних праць Ольґерда Бочковського друкуються найдавніші його праці. У наступних томах, запланованих на 2018 рік, передбачається оприлюднення інших його наукових праць, а також вибраних публіцистичних статей, листування та спогадів.

Оля Гнатюк та Мирослав Чех